

**LEXICOGRAFIE LITERARĂ
SAU LEXICOGRAFIE TERMINOLOGICĂ?
O ABORDARE METODOLOGICĂ:
*DICTIONAR DE TERMENI ARGHEZIENI***

Dragoș Vlad TOPALĂ
Universitatea din Craiova
dvtopala@yahoo.com

DOI: 10.35923/AUTFil.61.09

Literary Lexicography or Terminological Lexicography? A Methodological Approach: *Dictionary of Arghezian Terms*

Literary lexicography is an interdisciplinary specialization with an underlying methodology. It involves recording and analyzing the lexicon of a representative writer through lexicographic classification methodology; the linguistic and computational methods are intertwined, but mostly converge in the lexical and semantic direction. I propose a combined reading model of the literary dictionaries, namely a lexical and stylistic reading and a terminological reading respectively. The model is mixed, it is neither alternative nor optional. The separation of lexicology from terminology within literary lexicography is not advisable and even becomes harmful regarding the comprehension of such complex works. This methodological analysis is a case study, based on Simona Constantinovici's *Dictionary of Arghezian Terms*.

Keywords: *literary lexicography; lexicography; terminography; terminology; terminotics; word; term.*

Lexicografia literară reprezintă o specializare interdisciplinară, iar dicționarele cu acest profil au o metodologie specială. Într-o formulare elementară, este vorba de înregistrarea și analizarea lexicului unui scriitor prin tehnica de clasificare lexicografică; metodele sunt mixte, lingvistice și informatice, dar converg majoritar în direcția lexico-semantică. Vom elimina de la început orice asemănare (sau confuzie) a lexicografiei literare,

în sensul menționat aici, cu specializarea din istoria literară, care revendică aceeași denumire.

În lexicografia literară națională, lucrarea de referință este *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu* (DE), sub coordonarea lui Tudor Vianu. În opinia noastră, argumentată pe baza unei abordări comparative minimale, alt titlu esențial este *Dicționar de termeni arghezieni* (DTA), realizat de Simona Constantinovici. Din perspectivă metalexigrafică, „lectura dicționarului”¹ impune o grilă specifică de analiză metodologică. Un dicționar de acest tip cuprinde lexicul unui scriitor reprezentativ, care este prezentat, după caz, în contexte relevante; aria de studiu este circumscrisă stilului beletristic, o componentă esențială a limbii literare, surprinsă în diverse faze de dezvoltare². Astfel, dicționarul literar devine instrumentul ideal pentru studierea limbii unui anumit scriitor; argumentul poate fi întărit și de faptul că, în bibliografia națională de specialitate, lexicografia literară vizează operele unor poeți, limbajul poetic fiind cunoscut prin coeficientul ridicat de dificultate, dar și prin rolul major în evoluția limbii române literare.

Propunem, pe baza unui studiu de caz, un model combinat de lectură a acestui tip de dicționare: lectura lexico-stilistică și lectura terminologică. Modelul este mixt, nu este alternativ, nici opțional. Separarea celor două discipline, lingvistica și terminologia, în abordarea lexicografiei literare, nu este recomandabilă și devine chiar dăunătoare referitor la receptarea unor lucrări atât de complexe.

„Lectura pe verticală” a DTA³ demonstrează că, în acest caz, corpusul este definit prin eterogenitatea sistemului poetic, în sensul că include părți

¹ Metalexigrafia, în sensul curent, se referă la analiza și critica textuală a dicționarilor monolingve, iar în sens larg, se referă la știința alcătuirii dicționarilor; o interpretare specială vizează utilizarea dicționarilor, analize grupate sub numele „lectura dicționarilor” sau „a citi dicționarele” (« lire les dictionnaires »), sintagme curente în literatura științifică franceză (Bidu-Vrănceanu 1996: 44)

² Există o serie de teorii care susțin că limbajul poetic este o creație independentă, separată de limba literară, pe care nu le împărtășim în totalitate. Desigur, sunt idei complexe, pe baza unor teorii interdisciplinare, dar nu le putem prezenta aici. O astfel de abordare a fost aplicată de Dumitru Irimia în alcătuirea dicționarului limbajului poetic eminescian (cf. Milică și Pătraș 2015: 125-126).

³ Dicționarele au un „cod pe verticală” sau corpusul, adică cuvintele-titlu. Informațiile prezente în articolele de dicționar sunt suprapuse pe orizontală și vizează mai multe coduri (în principiu, domenii precum fonetica, morfologia, etimologia, semantica) – aceasta este așa-numita „lectură pe orizontală”. Textul definiției lexicografice (metalimbajul) este el însuși un cod (Bidu-Vrănceanu 1993: 10). Citatele contextuale, după modelul DTA, reprezintă o particularitate a lexicografiei literare. Pe de altă parte, definiția termenilor (în terminologie) vizează metalimbajul din știință și tehnologie (Alberts 2001: 80).

cu proprietăți structurale și funcționale diferite; este vorba fie de „abaterea” de la normă, fie de normele curente ale limbii literare. Autoarea își stabilește jaloane metodologice mixte, dar care vizează prioritar tehnica dicționarului general: „Așadar, lucrarea noastră este una care înclină balanța mai mult spre studiul lexicografic, de «semnalare lingvistică», decât spre cel stilistic, semantic sau hermeneutic [...]” (DTA I: 11). Orientarea spre lingvistica de corpus primește o motivare interactivă, în cadrul sistemului lingvistic: „Am crezut că este necesar ca limba română să dețină un astfel de instrument, care funcționează, de fapt, ca un corpus deschis... .” (DTA I: 11). Corpusul lexicului arghezian este un „corpus special” alcătuit din texte cu „omogenitate lingvistică internă” și care se intersectează în mai mică măsură (sau deloc) cu baza de referință a limbii (pentru tipuri de corpus, prelucrarea automată și aplicațiile în cercetarea lingvistică, vezi Barbu, Tufiș, Diaconu și Diaconu 1996: 163-168). Elementele de originalitate a limbajului poetic (la nivel gramatical și lexical), dar și identificarea trăsăturilor unice determină diferențierea lor de varietățile generale ale limbii. Problema încadrării metodologice a dicționarului este semnalată, în termeni asemănători, și de Ion Simuț, din poziția criticului și a istoricului literar, în prefață („Lexicul poeziei argheziene”): „Întrebarea ar fi în ce măsură un astfel de dicționar este în sine o cercetare stilistică sau o operă lexicografică din categoria oricărui dicționar general al limbii române sau al unuia mai special, dedicat limbii române literare moderne.” (DTA I: 7). Ezitățile de ordin metodologic sunt totuși inutile, întrucât delimitările necesare sunt categorice în prefața DE, dicționar care a servit drept model pentru DTA, așa cum precizează autoarea⁴. Astfel, Tudor Vianu precizează: „Lucrările lexicografice consacrate limbii marilor scriitori [...] fac parte din cercetările cele mai caracteristice ale lingvisticii moderne.” (DE: 3). Lexicografia literară reprezintă, în primul rând, un domeniu al istoriei limbii române literare, un instrument de studiere a evoluției stilului beletristic. DE fixează o etapă de răscruce a dezvoltării limbii beletristice moderne; rezultatul propriu-zis, afirmă Tudor Vianu, nu trebuie exagerat, pentru că nu avem dicționare congruente ale limbii unor scriitori fundamentali, precum Constantin Negruzzi, Alecsandri, Bolintineanu, Coșbuc, Sadoveanu sau Arghezi, cu alte cuvinte „nu putem spune cu siguranță care a fost întinderea și valoarea inovațiilor lingvistice ale lui Eminescu, nu putem adică preciza

⁴ Mai precis: „ne-a slujit, în parte, drept model” (DTA I: 14); citatul se interpretează în sensul adaptării parțiale la caseta de analiză a cuvântului-titlu, nu la respectarea principiilor metodologice și științifice ale DE.

măsura adaosurilor lui peste vechiul fond al limbii beletristice și vitalitatea acestor adaosuri, persistența lor în limba scriitorilor ulteriori.” (DE: 4). Din lista lui Vianu, s-a realizat un câștig major și astăzi avem o bază fundamentală de studiu pentru lexicul poetic arghezian – DTA.

Componenta stilistică poate fi subsumată unui dicționar al limbii, iar dihotomia dicționar lexical – dicționar stilistic devine inutilă din perspectiva metodologică a lexicografiei literare, unde cele două specializări fuzionează. Analiza estetică a lexicului poetic arghezian este abordată pornind de la esența stilisticii literare, care nu mai operează distincția netă dintre lingvistic și estetic, acestea fiind inseparabile. Astfel, inclusiv din perspectiva DTA, stilul e văzut ca o practică individuală de expresie a limbajului; cu alte cuvinte, „Esteticul este imanent lingvisticului.” (TPR: 194)⁵. Studiarea evoluției limbajului poetic arghezian trebuie să pornească de la un principiu de bază al stilisticii genetice: limba literară nu poate fi separată de limba comună. Stilul reprezintă utilizarea specială a limbii realizată de un individ, dar este concomitent rezultatul unei realizări colective (sociale) într-o perioadă determinată de timp, adică este contrapusă perspectiva diacronică, care determină analiza evolutivă (pentru detalii teoretice, vezi TPR: 194-195). Dintr-o perspectivă similară, Tudor Vianu, subliniază legătura dintre limba marilor scriitori și limba literară, care „vădește structuri deosebite după felul grupurilor sociale sau al unora dintre individualitățile care le utilizează.” (DE: 3); „individualitățile” sunt cu precădere „marii poeți” care dau limbii naționale „o nouă putere expresivă.” (DE: 3). Pe de altă parte, Simona Constantinovici stabilește frecvența drept criteriu metodologic și analitic: „Frecvența cu care un termen apare în text a constituit un criteriu fundamental de realizare a dicționarului.” (DTA I: 11). Din perspectiva stilisticii literare, frecvența este un criteriu care indică raportul dintre limba scriitorului (ca realizare unică, individuală, adică „estetică”) și limba literară standard (expresie a normei lingvistice). Frecvența oferă beneficiul statistic în analiză, iar autoarea este capabilă să identifice un vocabular de bază al lexicului arghezian; fiecare cuvânt, selectat în acest sens, are mențiunea „cuvânt care face parte din lexicul dominant (sau fundamental) arghezian” (DTA I: 12).

„Lectura pe verticală” indică varietatea corpusului selectat: termeni populari, regionali, arhaisme (și variantele lor), neologisme, cuvinte

⁵ Stilistica lingvistică, spre deosebire, presupune „identificarea virtualităților expresive ale unei limbi” (DȘL: 501) sau „cunoașterea mijloacelor de expresie de care dispune o colectivitate pentru exprimarea unui conținut afectiv”, separată de „intenția estetizantă”, care lipsește în vorbirea curentă (TPR: 194).

derivate, cuvinte argotice (care implică o analiză interdisciplinară din punct de vedere formal, semantic, estetic și psihologic) și, nu în ultimul rând, cuvintele create de Arghezi, care se analizează mai ales din perspectiva metaplasmelor: figuri realizate la nivelul fonetic al limbii, precum rima, aliterația, paronomaza, anagrama, calamburul, palindromul. Expresia lingvistică și stilistică a ludicului are o relevanță deosebită la Arghezi. Distincția literar – neliterar, aplicată stilului beletristic, nu mai vizează norma literară supradialectală. Recurgerea la elemente lingvistice în afara normei literare generează limbajul poetic original (limbajul dialectal este mai bogat în resurse de expresivitate în raport cu limba literară), iar Simona Constantinovici surprinde contribuția normei regionale la lexicul arghezian. Referitor la variante, autoarea observă: „Prin numărul extrem de mare de variante (regionale, arhaice, populare, argotice, într-un cuvânt *neliterare*) [...] Arghezi pare că se situează într-o fază anterioară apariției limbii române literare unitare.” (DTA I: 12).

Descrierea structurii-tip a unui articol vizează așa-numita „lectura pe orizontală” și vizează mai multe coduri lingvistice (vezi nota 3). Articolul din DTA are, de regulă, următoarea structură: cuvântul-titlu (cu indicarea accentului și a frecvenței), precizarea părții de vorbire și, în cazul unor cuvinte complexe, etimologia, definiția (adaptată după DEX), sensurile și identificarea expresiilor și a locuțiunilor specifice. Această parte este preluată din tehnica dicționarilor generale de limbă. Vom sublinia rigoarea cu care autoarea consemnează aspectele morfologice ale diverselor părți de vorbire, dar și aspecte referitoare la formarea cuvintelor. Nivelul frazeologic este, de asemenea, semnalat în mod consecvent, cu mențiunea: „intră în structura unor unități frazeologice” (DTA I: 229). Un sector special sunt contextele (citatele), esența lexicografiei literare, cel mai dificil lucru de realizat în cadrul unui asemenea demers, care selectează eficient sensurile și valorile stilistice, dar și valorile morfologice⁶. În principiu, metoda de lucru este preluată din DE, care oferă informații lingvistice amănunțite⁷. DTA, cel puțin la nivelul corpusului de citate, rivalizează cu DE, în sensul că include un corpus enorm, care oferă un material reprezentativ de studiu. Sunt consemnate și etimologiile cuvintelor, pentru a reliefa structura

⁶ Studiarea valorilor morfologice (și morfosintactice) ale cuvintelor pe baza citatelor selectate este o calitate esențială a DTA; vezi, spre exemplu, (a) *avea*, cu 3788 de ocurențe (DTA I: 98-100).

⁷ Pentru metodologie și alte aspecte importante, vezi „Structura generală și limitele dicționarului” (DE: 5-8), unde sunt prezentate limitările de corpus și „Normele tehnice” (DE: 8-11).

etimologică a lexicului arghezian reprezentativ (etimologia este esențială în analiza semantică)⁸.

Există o alternanță permanentă între denotație și sensul figurat în limbajul poetic. Conotația are o realizare ideală atunci când se identifică cu tropii, în determinările contextuale, de aceea dependența de context a conotației este esențială. Înregistrarea sensurilor conotative din poezia lui Arghezi este o sarcină extrem de dificilă, însă DTA este un dicționar cu contexte (adică oferă definiția contextuală – devierile de sensuri, în opoziție cu sensul propriu, sunt detectate prin citatele contextuale, meticolos alese, pentru decodarea lor). Autoarea a selectat, fără a face vreo diferență stilistică sau statistică, toate părțile de vorbire. Dar conotațiile variază în funcție de partea de vorbire; de exemplu, la verb diferența dintre denotație și conotație este adesea greu de stabilit (se adaugă sensuri suplimentare prin mod, timp, persoană etc.), iar în cazul substantivelor abstracte, confuziile semantice sunt frecvente (cf. DSL: 134).

DE este declarat programatic un „dicționar stilistic al limbii poetice a lui Eminescu” (DE: 6), fiind inventariate, în special, repetiția, comparația, personificarea și metafora (prin studierea dezvoltărilor semantice figurate, sunt alocate acestei viziuni inclusiv sinecdoca și metonimia). Autorii identifică un număr mare de figuri stilistice, de contexte figurate, iar comentariile stilistice sunt scurte sau uneori evitate (cf. DE: 7). Precizarea „mărcilor stilistice”, menționate între paranteze, care indică varietăți „literare” sau „neliterare”, sunt un comentariu stilistic intrinsec și un indiciu, în multe cazuri, al sensurilor conotative (cf. Bidu-Vrânceanu 1993: 26-27); de exemplu: „construcție metaforică”, „metaforic”, „regional”, „personificare”, „glumeț”, „latinism” etc. (cf. DE: 129)⁹. La fel procedează și Simona Constantinovici prin abordarea contextuală a lexicului arghezian, însă autoarea, excesiv de precaută în raport cu vastitatea și complexitatea corpusului excerptat, evită să-și asume un dicționar stilistic: lucrarea ar înclina „spre studiul lexicografic, de «semnalare lingvistică», decât spre cel stilistic [...]” (DTA I: 11), deși nu procedează altfel decât autorii DE și este categoric îndreptățită să revendice acest profil științific din punct de vedere hermeneutic și metodologic. Simpla lectură a primelor pagini din DTA I reprezintă un argument în acest sens. Analizele semantice și stilistice

⁸ Într-un lexic atât de complex, prin indicarea etimologiei sunt evitate, de exemplu, confuziile omonimice – cazul omonimelor cu origini diferite.

⁹ În cazul unui dicționar general al limbii, aceste mențiuni între paranteze sunt importante din punct de vedere normativ, iar delimitarea literar – neliterar oferă „o sugestie de sistematizare a datelor pentru o mai bună «lectură» a dicționarelor.” (Bidu-Vrânceanu 1993: 26).

sunt realizate metodic (cel puțin în cazul conotațiilor complexe, care sunt predominante la Argezi), fie prin indicarea mărcilor stilistice, fie prin scurte comentarii tehnice, precum „sens metaforic”, „sens denotativ”, „context metaforic”, „formă aliterară”, „termen etnoiatric”¹⁰, „lexicul dominant arghezian”, „lexicul religios”, „redundanță”,¹¹ „rîma împerecheată”¹² etc. Figurile de stil sunt identificate cu perseverență, depășind uneori aria de cercetare a DE. DTA oferă informații despre raporturi de sinonimie sau antonimie, figuri precum oximoronul, paronomaza etc.

Este suficientă lexicografia literară pentru a încadra un dicționar atât de complex? Lexicografia literară este o specializare interdisciplinară, cu elemente de terminografie. Metodologia aplicată în DTA este mixtă. De fapt, însăși autoarea sugerează „modelul arborilor genealogici” (DTA I: 11), iar în altă analiză afirmă:

„Stabilirea corpusului, a lemei, lematizarea, tema, tematizarea, marcarea frecvenței și a trimerelor, în secvența ultimă a articolului, spre realități conexe, spre alte leme și teme prin care să se creeze o filiație semantică, stilistică și textuală, un angrenaj cultural arborescent.” (Constantinovici 2019: 253-254).

Asociem sintagmele „modelul arborilor genealogici” și „angrenaj cultural arborescent” cu unele tipuri de reprezentare de tezaure – „aranjamentul grafic”, anume „structura arborescentă” și/sau „graful cu săgeți” (cf. Pavel și Rucăreanu 2001: 90-93)¹³. DTA este un dicționar lexical, stilistic, dar și o lucrare cu elemente de terminografie.

¹⁰ Reproducem analiza substantivului *abuba*, care include, în ordine, cuvântul-titlu, frecvența, forma de plural și valoarea morfologică, două mărci stilistice („formă aliterară”, respectiv „termen etnoiatric”), definiția cuvântului și extensiunea semantică, comentariul stilistic și două citate contextuale cu indicarea sursei – am reținut un singur citat contextual: „*Abuba* (2), *abube*, s.n. V. *bubă*. Formă aliterară. Termen etnoiatric. Abces alveolar; p. ext. boală. (Enumerare, sens denotativ) *Abuba*, gingia și gălbinarea / trec repede ca țigarea. (I, 231) [...]” (DTA I: 19).

¹¹ Următorul exemplu provine din analiza complexă a cuvântului-titlu *azur*: „[...] (Redundanță: prin determinantul *albastru* se reia semantismul propriu subst. *azur*.) Dar iată că încep să-i dea, domoale/ Azurului albastru rotofoale [...]” (DTA I: 101).

¹² Comentariile asupra rimei sunt în principiu duale – nivelul fonologic vizează figurile de sunet, în timp ce nivelul semantic sugerează relațiile semantice între termeni, dar și relațiile sintactico-semantice cu versul și cu strofa (cf. DȘL: 444). De exemplu, rîma *adevăr/răspăr*: „Ea, cam neroadă, dânsul, cam netot,/ Nu se-așteptau că Domnul vede tot;/ Că ochiul lui deschis, într-adevăr,/ Și depărtările le vede în răspăr.” (DTA I: 29).

¹³ Din categoria resurselor de date lingvistice, referitoare inclusiv la nivelul sintagmatic și prelucrate cu mijloace informatice, amintim resursele textuale (corpusuri, corpusuri adnotate, cele mai complexe fiind „băncile de arbori”) și resursele lexicale (dicționare electronice, tezaure, concordanțe, rețele semantice) – cf. Tămăianu-Morita, Cherata și Vilcu (2006-2007: 77).

Sunt necesare câteva repere teoretice. Terminografia¹⁴ este „lucrarea terminologică referitoare la înregistrarea și prezentarea datelor terminologice.” (ISO 1951: 1997, apud Pavel și Rucăreanu 2001: 110) și evidențiază corespondența dintre termen și concept, relațiile logice dintre concepte. Această specializare „grupează conceptele pe sisteme semantice și face descrieri sistematice de concepte (formulează definiții terminologice) cu relații și sisteme tematice, bazate pe activitatea de tezurizare.” (Pavel și Rucăreanu 2001: 111). În consecință, tezaurul este un grup organizat de termeni cu o structură flexibilă, bazată pe relații ierahice și asociative, respectiv lexico-semantice. În tezaur, termenul este marcat de univocitate și i se atribuie sensul cel mai eficient pentru indexare; anumite structuri de tezaur indică sensul unui termen prin prezentarea relațiilor ierarhice. Sensul ales implică excluderea altor sensuri, chiar dacă acestea sunt valabile în limbajul natural (Pavel și Rucăreanu 2001: 74, 156). Acest procedeu nu este foarte diferit în comparație cu sensurile conotative din limbajul poetic, așa cum sunt înregistrate în DTA, din perspectiva lexicografiei literare; în aceeași situație se regăsesc elementele de lexic specializat din lexicul arghezian. O altă lucrare coordonată de Simona Constantinovici, *Dicționar de termeni cioranieni* (DTC), este organizată în funcție de ocurențele unor cuvinte fundamentale (substantive) în sintagme nominale specifice¹⁵. Exegeza coordonatoarei, referitoare la DTC, este obligatorie:

„Spre exemplu, termenul *esență* are 151 de ocurențe și apare într-un asamblaj inedit de sintagme nominale, de tipul: *esență demonică, esență muzicală, esență irațională, esență religioasă, esență umană, „esență” de veșnicie, „esență” de timp, esență concretă și nemodificabilă, esență accesibilă viziunii, esență gotică și barbară, esență universală, esență proprie, esență istorică, esență germană/germanică, esență iudaică, esență supraistorică, esență supratemporală, esență spirituală, esență de vag nerost, esențe pure și imateriale, esențe absolute, lumea esențelor, dezgustul de esențe, blestemul esențelor, ruina esențelor, esențe de chin, esențe de vrăji, esențe dureroase etc. În acest angrenaj, termenul *esență* intră în convergență, dacă facem referire la materialul furnizat de dicționar, cu alte concepte dominante, precum: *absolut, eternitate, viață*.” (Constantinovici 2020: 41-42).*

¹⁴ *Terminografie* este un termen folosit în ISO 1951: 1997, sintagma *lexicografie terminologică* fiind considerată învechită. Noi am folosit-o în titlu pentru a evidenția asemănarea (sau contrastul) în relație cu „lexicologia literară”.

¹⁵ Conceptele sunt exprimate prioritar în dicționarele terminologice prin substantive; anumite teorii neagă capacitatea adjectivelor și a verbelor de a exprima concepte (Sager 1990: 58).

Nivelul sintagmatic (reprezentarea grupului nominal) face trecerea, prin analiza sintactică și logică, de la tehnica lexicografică la indexarea terminografică. Relațiile dintre termeni într-un tezaur sunt *a posteriori* sau „sintactice”, respectiv *a priori* sau „relații de tezaur”¹⁶ (Pavel și Rucăreanu 2001: 73). DTC, prin complexitatea structurală, necesită o reevaluare metodologică din perspectiva terminologiei. Pe de altă parte, în lingvistica modernă, *cuvântul*, opus *termenului*, „este considerat lipsit de rigoare sau de specificitate funcțională” (DȘL: 152), ca atare este evitat de lingviști. Onomasiologia și descrierea câmpurilor semantice arată dependența cuvântului de o structură, iar „sensul cuvântului se definește negativ, în funcție de raporturile în care e angajat cu alte cuvinte” (DȘL: 289). De altfel, cuvântul *terminologie* este folosit uneori pentru desemnarea anumitor câmpuri lexico-semantice ale limbii comune, precum terminologia părților corpului omenesc, a relațiilor de rudenie (nu este vorba, subliniem, de anatomie sau de științele juridice, ci de limba comună, cu elemente din vocabularul de bază). Această extensiune explică folosirea lui *termen* ca sinonim pentru *cuvânt*¹⁷. Terminologia (și terminografia) pornesc de la concept spre denumire, demersul fiind onomasiologic, în timp ce lexicologia (și lexicografia) au o abordare semasiologică, însă semantica modernă îmbină frecvent cele două orientări (cf. Vintilă-Rădulescu 1999: 7, 12). În plus, terminologul lucrează cu un corpus dat de termeni (azi apare rar o descoperire științifică în urma căreia autorul să propună un nume pentru noul concept asociat), deci onomasiologia ca proces al denumirii nu mai este atât de importantă în terminologia actuală (Sager 1990: 56).

Începând cu anii 1990, terminografia a fost subordonată adesea lexicografiei sau a fost subliniată cel puțin interdependența celor două ramuri (o sinteză utilă în Kudashev 2007)¹⁸. Principii noi de abordare au fost exprimate de terminologii sud-africani A.D. de V. Cluver și C.J. Scheffer¹⁹. Cluver

¹⁶ Acestea exprimă relații de tipul general – specific.

¹⁷ În esență, *termenul* este definit prin expresia lingvistică: “Terms are the linguistic representation of concepts.” (Sager 1990: 57).

¹⁸ Prezentarea diferențelor dintre lexicografie (și lexicologie) și terminografie (terminologie) prin liste contrastive arată, de fapt, numeroase asemănări (vezi Bergenholtz și Kaufmann 1997: 92-93; Alberts 2001: 83-84); sursele citate necesită o analiză pe care aici, din pricina limitei de pagini, nu o putem realiza.

¹⁹ Studiile sunt publicate în afrikaans (1992), ca atare sunt inaccesibile. Nu am citat titlul articolelor și nu le-am menționat la bibliografie, iar informațiile esențiale au fost preluate din sinteza teoretică formulată de Alberts (2001). Trimiterile exacte se regăsesc în această sursă (Alberts 2001: 81-82).

consideră că diferența dintre lexicografia generală²⁰ și lexicografia tehnică²¹ (terminografia) constă în tipul de limbaj descris. Supoziția formulată arată că nu există o diferență fundamentală între limbajul comun și limbajul tehnic și că există de fapt o continuitate a registrelor stilistice, prin care cuvintele devin gradual termeni, pe măsura specializării sensului. Este un tip de abordare holistică, în sensul că lexicograful și terminograful folosesc aceleași principii și metodologii, cu referire la concept, care se regăsește deopotrivă la baza cuvântului sau a termenului. Metodologia devine o scară gradată, marcată de la limbajul colocvial până la limbajul tehnico-științific. Această scară măsoară „întinderea continuă”, de la sensurile contextuale din lexicografie până la sensurile noncontextuale din terminologie (cf. Alberts 2001: 73). Teoria lui Scheffer este asemănătoare. El afirmă că există o discontinuitate între limbajul general și terminologie, în ceea ce el numește „dispunere bipolară” (*bipolar situation*). În locul clasificării limbajului în registre diferite, cercetătorul preferă o scară care pornește de la limbajul colocvial până la nivelul oficial al limbii. Diferența se face pe baza unor „nuanțe” (*shades*), care implică, după caz, grade diferite de standardizare, necesitatea sau posibilitatea standardizării²². În cazul vocabularului din terminologie, standardizarea este obligatorie, nenecesară sau imposibilă,²³ iar în cazul limbajului general, standardizarea este imposibilă din pricina conotațiilor asociate cuvintelor. Conform lui Scheffer, nu există nicio contradicție între limbajul general și limbajul tehnic (Alberts 2001: 73)²⁴.

Pornind de la complexitatea semantică și stilistică a lexicului poetic arghezian, dar și de la realitatea organizării structurale, considerăm că *termenul* este un vector care permite transmiterea informației codificate a limbajului arghezian. Desigur, un argument de neignorat este chiar titlul dicționarului, așa cum a fost conceput de autoare. Relația hiperonim-hiponim²⁵ poate fi lesne aplicată pentru ierarhizarea lexico-semantică a limbajului poetic arghezian și pentru clasificarea sensurilor specifice miriadei de conotații. În viitor, o direcție importantă de analiză va trebui

²⁰ Lexicografia generală este primul punct de reper pentru lexicografia literară.

²¹ Asociată uneori cu *LSP lexicography* (LSP – “language for specific purposes”).

²² Ideea se referă la standardizarea din terminologie sau la procesul de normare a limbii literare.

²³ Afirmăția vizează lexicul specializat, lexicul științific interdisciplinar și lexicul comun din perspectivă terminologică.

²⁴ Concluzia e sugestivă: “The bipolar situation is rather a scale loaded with possibilities.” „Dispunerea bipolară este mai degrabă o scară plină de oportunități”. (Alberts 2001: 73).

²⁵ Hiperonimia indică abstractizarea și generalizarea, în timp ce hiponimia arată caracterul particular, specific.

să vizeze specializarea lexicală figurată a cuvintelor argheziene²⁶. Relațiile de bază între termenii unui tezaur sunt de echivalență (exprimate mai ales prin sinonimie), ierarhice (generice – specie/gen, partitive – parte/total și de individualizare) și asociative; sunt „în relații asociative termeni care nu fac parte din aceeași mulțime de termeni echivalenți sau dintr-un lanț ierarhic, dar au anumite legături semantice.” (Pavel și Rucăreanu 2001: 79). Transferul asociativ de sens, specific semanticii referențiale, se realizează inclusiv pe baza afinității conotațiilor (cf. Knowles 1986: 330). Arhezi folosește mulți termeni specializați. Arhaismele (lexicale), termenii populari, regionalismele sau neologismele se asociază cu noțiunea *termen*, ca element lexical univoc. Am selectat câteva exemple culese din DTA I (literele A-C), selectate aleatoriu, cu informații semantice minimale. Sunt cuvinte monosemantice (sau cu sensuri derivate): *agat*, pl. *agate*, ‘termen din mineralogie sau tipografie’ (36); *aloi*, variantă de la *aloe*, ‘plantă exotică’ (50); *andante* ‘termen muzical’ (61); *antimise*, sg. *antimis*, ‘bucată de pânză sfințită folosită la liturghie’ (62); *arenee*, franțuzism, cuvânt arghezian după *araignée* ‘păianjen’ (73); *arnici* ‘bumbac răsucit într-un singur fir’ (78); *arșin* ‘veche unitate de măsură pentru lungime’ (79); *artos* ‘pâine specială care servește la împărțășanie’ (80); *autocefal* ‘care se conduce singur’ (97); *avă* ‘tată, părinte; arhimandrit’ (98); *bagdadie* ‘plafon, tavan’ (105); *bariș* ‘broboadă, stofă de lână foarte subțire și ușoară’ (110); *becar* ‘semn grafic muzical’ (122); *bei* ‘prinț oriental’ (123); *belgi* ‘nume de triburi celtice’ (123); *bemol* ‘semn grafic muzical’ (124); *bete* s.f.pl., ‘articol din portul popular’ (125); *biber* ‘blană de castor’ (126); *boancă* ‘copac gros și găunos’ (137); *boghet* ‘(despre găini) cu smoc de pene pe cap’ (139); *bojoc* ‘plămân, mai ales de animale’ (141); *boz* ‘plantă erbacee’ (146); *botgros* ‘pasăre mică’ (146); *calomfir* ‘plantă erbacee’ (171); *canonarh* ‘monah însărcinat cu orânduirea slujbei la strană’ (173); *caolin* ‘rocă argiloasă’ (173); *cârmâz* ‘plantă erbacee’ (213); *chinovie* ‘mănăstire în care călugării au viața organizată în comun’ (241); *cioclovină* ‘termen de dispreț dat unui om arogant, parvenit’ (253); *cotoșman* ‘cotoi, motan mare’ (298); *coturn* ‘încălțăminte cu talpă groasă de lemn, pe care o purtau în antichitate actorii de tragedie’ (299); *crisolidă* ‘nimfa lepidopterelor’ (310); *cujbă* ‘bucată de lemn bifurcată la capăt de care se leagă sau se atârână ceaulul deasupra focului’ (320). Diversitatea lexicală este extremă și permite o indexare terminografică, după criteriile care rămân de stabilit. La nivel terminologic,

²⁶ De altfel, un aspect util în DTA este că autoarea semnaleză cuvintele folosite de poet cu sensul propriu.

am identificat, în ciuda unei selecții sumare de exemple, domenii precum religia, mineralogia, botanica, muzica, entomologia etc. Multe arhaisme sunt la origine cuvinte specializate, de exemplu împrumuturile lexicale turcești și grecești din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea sau slavonismele culte din domeniul religios (ELR: 55), care, în procesul analizei diacronice a limbii literare, devin învechite. Termenii populari au o legătură esențială cu terminologia: terminologia populară²⁷ are un caracter de sistem, cu precizarea că „specializarea terminologică s-a produs în mod spontan, natural și nesistematic”, spre deosebire de terminologiile științifice care „sunt cel puțin în parte rezultatul unui proces conștient” (ELR: 566). Terminologia se referă în mod curent la câmpuri lexicale și semantice specifice. Astfel, identificarea câmpurilor lexico-semantice în poezia lui Arghezi, pe baza DTA, devine acum un obiectiv esențial de studiu.

Carențele din lexicografia literară românească sunt majore, în primul rând din pricina volumului prezumat de muncă pentru un asemenea demers, dar și din cauza unor ezitări (și confuzii) metodologice ale specializării în sine (pentru o sinteză utilă despre lexicografia poetică, vezi și Constantinovici 2013). Există unele lucrări de lexicografie literară, însă exclusiv cu metodologia terminoticii²⁸ – este vorba de așa-numitele dicționare de concordanțe. În bibliografia de specialitate, sunt cunoscute două dicționare: *Concordanța poeziilor lui B. Fundoianu* și *Concordanța poeziilor lui George Bacovia* (ambele volume coordonate de Marian Papahagi, publicate la Editura Echinox în 1999). Un asemenea dicționar operează cu concordanțe, „definite ca sumă a contextelor în care apare un cuvânt într-un

²⁷ De exemplu: terminologia plantelor, a industriei casnice, a păstoritului etc. Argoul este alt exemplu care poate fi studiat cu resursele terminologiei. Termenii (sau cuvintele specializate, care evoluează către metafora tehnică) sunt organizați în jurul unui domeniu, iar indexarea terminografică poate fi mai avantajoasă în comparație cu metoda clasică de analiză lexico-semantică. George Volceanov, în *Dicționar de argou al limbii române*, propune, la sfârșitul volumului, un *Glosar analogic și de sinonime*. Organizarea lexicului argotic după principiul analogic este originală; în plus, sinonimele prezentate sunt, în general, sinonime parțiale, care vizează specializări „tehnice” (Volceanov 2006: 275-302). Terminologia modernă acceptă sinonimia și respinge încadrarea strictă „un concept = un termen”. Un concept poate avea mai multe reprezentări lingvistice în funcție de situațiile diferite de comunicare, care necesită forme lingvistice diferite. Fiind studiați în contextul situațiilor de comunicare, termenii nu mai fac parte dintr-un limbaj semiartificial, lipsit în mod deliberat de orice funcție specifică unui element lexical. Tendința actuală este de a studia terminologia în contextul comunicativ, adică în context lingvistic, ceea ce duce la o reevaluare a teoriilor și a metodelor de compilare și de reprezentare (Sager 1990: 58).

²⁸ Terminotica este disciplina care studiază aplicațiile informaticii în terminologie.

corpus de texte.” (Ion Simuț, DTA I: 6). Contextul e limitat la un vers²⁹, iar cuvântul-titlu se numește *lemă*. Fiecare leună înregistrează toate ocurențele (ocurența este forma în care apare un cuvânt într-un context dat) și toate contextele (versurile) în care apar, iar acestea alcătuiesc concordanțele, adică dicționarul limbii poetice (cf. Ion Simuț, DTA I: 6). Procedul se numește *lematizare* (implică dezvoltarea de aplicații informatice speciale, programe de segmentare textuală, care să reflecte valorile gramaticale ale cuvintelor și să stabilească frecvențele), adică introducerea operei poetice într-o bază de date pentru alcătuirea inventarului de leme³⁰. Considerăm că „analiza computațională” și „stilometria”, bazate pe programe informatice speciale, adaptate textelor literare, care vizează indexarea și analiza cantitativă a cuvintelor din stilul unui scriitor,³¹ reprezintă un nivel secundar și, în orice caz, nu substituie analiza lingvistică și stilistică. Aici se impune o precizare importantă. Simona Constantinovici a cules și a prelucrat materialul manual, pe durata a 15 ani (în nota asupra ediției, autoarea nu face nicio referire la mijloace automate de prelucrare a textului și nu am identificat niciun indiciu în acest sens); este metoda ideală de lucru, dar este o muncă solicitantă și cronofagă, aceasta fiind de fapt explicația pentru care avem puține dicționare de acest tip.

Altă lucrare de referință este *Dicționarul limbajului poetic eminescian*, inițiat și realizat parțial sub coordonarea lui Dumitru Irimia, care a fost conceput pe două axe complementare, anume *Dicționarul de concordanțe* și *Dicționarul de semne și sensuri*³². *Dicționarul de semne și sensuri*

²⁹ Ceea ce este insuficient. Termenii arghezieni nu pot fi înțeleși într-un decupaj atât de strict, iar metoda citatelor aplicată în DTA este un model metodologic în acest sens.

³⁰ Metoda de lucru este preluată din terminică și vizează tehnica alcătuirii bazelor de date.

³¹ Metodele informatice de prelucrare a textelor literare sunt susținute de anumiți specialiști în literatură (vezi, de exemplu, Ciorogar și Modoc 2019); rezultate sigure, precum ordonarea morfologică, sintactică și lexicală, stabilirea frecvențelor, toate aceste date sunt un avantaj cert pentru criticul și istoricul literar, specialistul în literatură comparată. În Italia, Giovanni Savoca, profesor de literatură italiană modernă, a inițiat proiectul de lexicografie computerizată CLIPON (*Concordanze della Lingua Italiana Poetica dell’Otto/Novecento*), cu scopul de a realiza dicționare de concordanțe lematizate ale limbii literare italiene din secolul al XIX-lea și al XX-lea; corpusul vizează în special poezia. Capacitatea de înregistrare automată, prin programe adecvate, a unei cantități uriașe de date este un avantaj, în timp ce dezavantajul major pare a fi chiar incapacitatea cercetătorului de a analiza informațiile enorme pe care le are la dispoziție (pentru aspecte metodologice și decalajul computer – om, vezi Savoca 1990).

³² Pentru a afla date despre colectivul de autori, edițiile apărute și diversele stadii ale proiectului, vezi Milică și Pătraș (2015). Un alt titlu de specialitate, cu o metodologie

poetice se bazează pe elemente de semiotică, estetică și teoria câmpurilor semantice, cu elemente din discipline conexe, precum teoria imaginarului și antropologia culturală, cu stilistica și poetica. Reproducem un fragment de analiză din Milică și Pătraș (2015), care reproduce sistemul de organizare aplicat de Irimia lexicului poetic eminescian, pe baza câmpurilor lexico-semantice³³. Acest model de analiză, cu adaptarea grilei semiotice de lectură, este aplicabil lexicului arghezian.

„De pildă, din câmpul ARTE fac parte semne precum: *actor, artist, autor, bard, pictor, poet, scriitor, sculptor* ș.a., care ilustrează subcâmpul CREATOR DE ARTĂ; *dramă, artă, cânt/cântec, imagine, poem, pânză, poezie, statuie* ș.a., care ilustrează subcâmpul CREAȚIE ARTISTICĂ, *corn, cyteră, fluier, flaut, organ (orgă), pană* ș.a., care ilustrează subcâmpul INSTRUMENT AL CREAȚIEI ARTISTICE, *culoare, formă, frază, limbă* etc., care ilustrează subcâmpul MATERIE ARTISTICĂ, *ironie, mască*, prin care este pus în evidență subcâmpul ATITUDINE ARTISTICĂ ș.a.m.d. Relațiile dintre subcâmpuri, pe de o parte, și legăturile subcâmpurilor cu întregul câmp, pe de altă parte, pun în valoare axele de configurație semiologică ale paradigmei simbolice care poartă denumirea de *câmp*: agent → produs artistic → receptor, artist → mijloace și instrumente → efecte, materie artistică (culoare, piatră, cuvânt) → mediu semiotic (pânză, limbă, formă) → mesaj etc. Se observă deci că structura câmpului imagistic are două caracteristici: 1. caracter asociativ și 2. potențial conceptual-simbolic.” (Milică și Pătraș: 16-17).

Delimitarea sistemului conceptual în raport cu un anumit domeniu și stabilirea vocabularului aferent, demers specific terminologiei, se poate combina în mod ideal cu analiza conotațiilor, specifice limbajului poetic, intrinsec figurat. Noi cercetări trebuie să aprofundeze posibilitatea analizei terminologice și a indexării terminografice a lexicului poetic arghezian. Începutul există deja și s-a făcut, pe bună dreptate, partea cea mai grea. Astăzi avem DTA, realizat prin truda Simonei Constantinovici, care deschide calea unei lecturi polivalente a textului arghezian. De altfel, indicii

asemănătoare, este: Gheorghe C. Moldoveanu, *Dicționarul limbajului poetic al lui Octavian Goga*, publicat în 2013 la Editura Academiei Române; pentru informații despre lucrare, vezi Iacob (2015). Nu am consultat cele două dicționare și nu le-am inclus în bibliografie.

³³ Aparatul teoretic este complex, de aceea un citat suplimentar poate fi util: „Mai exact, analiza este interesată de identificarea, descrierea, corelarea și interpretarea pertinentei estetice a semnelor poetice care sunt înscrise în nucleul unui câmp.” (Milică și Pătraș 2015: 126). Relevanța câmpurilor lexico-semantice în lexicografia literară este un aspect complex, care necesită o abordare extinsă.

involuntare de clasificare terminologică a sensurilor metaforice ale unor cuvinte argheziene găsim chiar în exegeza autoarei. De exemplu, „semantica sufletului”, expresie a stilului înalt arghezian, se observă într-o ierahie a conotațiilor, care include, „într-o ordine mai mult sau mai puțin aleatorie”, metafore precum: „Dumnezeu, cer, suflet, lună, stele, pământ, pasăre, apă”. (Constantinovici 2009: 96 – s.a). Apropierea lexicografiei literare de terminologie rămâne un demers complex, dar reevaluarea teoretică și metodologică a devenit necesară, întrucât studiile actuale au ajuns într-un impas. Considerăm că autoarea, dacă ar fi dispusă să-și reevalueze modelul de lectură, pornind de la resursele lui Dumitru Irimia, ar putea furniza o metodologie originală de analiză, în sensul pe care l-am sugerat aici.

Referințe bibliografice:

- ALBERTS, Mariëtta 2001: *Lexicography versus Terminography*, in “Lexikos,” 11, Stellenbosch, Buro Van Die Wat, p. 71-84.
- BARBU, Ana Maria, TUFÎȘ, Dan, DIACONU, Călin, DIACONU, Lidia 1996: *Argument pentru necesitatea lucrului pe corpus*, in Dan Tufiș (coord.), *Limbaj și tehnologie*, București, Editura Academiei Române, p. 163-168; <https://www.racai.ro/media/Barbu-TDD-LT1996.pdf> (accesat 08.09.2023).
- BERGENHOLTZ, Henning, KAUFMANN, Uwe 1997: *Terminography and Lexicography. A Critical Survey of Dictionaries from a Single Specialised Field*, in „Hermes. Journal of Linguistics,” 18, p. 91-125; https://www.researchgate.net/publication/313592252_Terminography_and_Lexicography_A_Critical_Survey_of_Dictionaries_from_a_Single_Specialised_Field (accesat 01.09.2023).
- BIDU-VRĂNCEANU, Angela 1996: *Lexicografia și metalexicografia*, in „Studii și cercetări lingvistice”, XLVII, nr. 1-6, p. 43-49.
- BIDU-VRĂNCEANU, Angela 1993: *Lectura dicționarelor*, București, Editura și Atelierele Tipografice Metropol.
- CIOROGAR, Alex, MODOC, Emanuel 2019: *Analiza computațională în cadrul studiilor literare românești*, in „Observator cultural”, nr. 981, <https://www.observatorcultural.ro/author/alexciorogar/> (accesat 27.08.2023).
- CONSTANTINOVICI, Simona 2020: „*Exaltarea unui naufragiat*”. *Marginalii la un dicționar de termeni cioranieni*, in „Transilvania”, 7, p. 40-44.
- CONSTANTINOVICI, Simona 2019: *Literary Lexicography and Historiography of Translation in the Age of Digitalization*, in “Journal of Romanian Literary Studies”, nr. 18, Arhipelag XXI Press, p. 252-261.
- CONSTANTINOVICI, Simona 2013: *Lexicografia poetică în secolul XXI. Repere și perspective*, in *Études romanes: Hommages offerts à Florica Dimitrescu et Alexandru Niculescu*, Dan Octavian Ceperaga, Coman Lupu, Lorenzo Renzi (coord.); Oana Balaș, Mioara Angheluță, Mihai Enăchescu, Simona Georgescu (co-éditeurs), vol. 1, București, Editura Universității din București, p. 253-264.

- CONSTANTINOVICI, Simona 2009: *Stilul înalt arghezian. Semantica sufletului*, in „Studii de știință și cultură”, V, 4(19), p. 96-102; <http://www.revista-studii-uvvg.ro/wp-content/uploads/2010/08/stilul-inalt-arghezian.pdf> (accesat 09.09.2023).
- DE = VIANU, Tudor (coord.) 1968: *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu*, București, Editura Academiei.
- DȘL = BIDU-VRĂNCEANU, Angela și colab. 2005: *Dicționar de științe ale limbii, sine loco*, Editura Nemira.
- DTA I, II, III = CONSTANTINOVICI, Simona 2014: *Dicționar de termeni arghezieni*, vol. I (A-F), vol. II (G-O), vol. III (P-Z), ediția a II-a, Timișoara, Editura Universității de Vest.
- DTC I, II = CONSTANTINOVICI, Simona (coord.) 2020: *Dicționar de termeni cioranieni*, vol. I (A-M), vol. II (N-Z), Timișoara, Editura Universității de Vest.
- ELR = SALA, Marius (coord.) 2001: *Enciclopedia limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic.
- IACOB, Niculina 2015: *Despre „Octavian Goga sau nostalgia întregirii prin «Noi»”, altfel*, in „Transilvania”, 2, Sibiu, p. 92-94.
- KNOWLES, Francis E. 1986: *Lexicography and Terminography: A Rapprochement?*, in Mary Snell-Hornby (Ed.), *Zurilex '86 Proceedings*, Tübingen, Francke Publishers, p. 329-337.
- KUDASHEV, Igor 2007: *Terminography vs. Lexicography Opposition Revisited*, in N. Niemelä, E. Lehtinen (Eds.), *Theory of Translation, LSP and Multilingualism – 27th VAKKI Symposium*, Vaasa 9.-10.2.2007, p. 157–166. https://www.vakki.net/publications/2007/VAKKI2007_Kudashev.pdf, accesat 15.08.2023.
- MILICĂ, Ioan, PĂTRAȘ, Roxana 2015: *Dicționarul limbajului poetic eminescian*, in „Limba română”, LXIV, nr. 1, p. 121-130.
- PAVEL, Eugeniu, RUCĂREANU, Costin 2001: *Introducere în terminologie*, București, Editura Academiei Române, Editura AGIR.
- SAGER, Juan C. 1990: *A Practical Course in Terminology Processing*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- SAVOCA, Giuseppe 1990: *A Literary Lexicography Project for the Italian Language*, in “Computers and the Humanities,” vol. 24, 5/6, p. 367-373.
- TĂMĂIANU-MORITA, Emma, CHERATA, Sanda, VÎLCU, Cornel 2006-2007: *Analiza sintagmatică a textelor românești prin mijloace informatice: Proiectul SIASTRO*, in „Dacoromania”, serie nouă, XI-XII, p. 77-87. http://www.dacoromania.inst-puscaru.ro/articole/2006-2007_2.pdf (accesat 01.09.2023).
- TPR = Panaitescu, Val. (coord.) 1994, *Terminologie poetică și retorică*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”.
- VINTILĂ-RĂDULESCU, Ioana 1999: *Terminologia și problemele ei actuale*, București, Editura Academiei Române.
- VOLCEANOV, George 2006: *Dicționar de argou al limbii române*, București, Editura Niculescu.